

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

بە

ژماره ٦٥ - ٢٠٢٥

گۆڤاریکی زانستیی وەرزییه

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر

پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەرپێوەبەری نووسین

د. پەخشان فەهمی فەرحو

دەستە ی پراویژکاران:

پ. د. میثیل ایزەنبیرگ

پ. د. مارتن فان برونسن

پ. د. جەلیلی جەلیل

پ. د. سەڵح ئاکین

پ. د. جەعفەر شیخوئیسلامی

پ. د. عەبدولپەرمان ئەداک

پ. د. هاشم ئەحمەدزادە

دەستە ی نووسەرەکان:

پ. د. قەیس کاکل توفیق

پ. د. بەختیار سەجادی

پ. د. فەرهاد قادر کەریم

پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان

پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف

پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسودە

د. لەزگین عەبدولپەرمان ئەحمەد

گۆڤارى ئەكادىمىيى كوردى، گۆڤارىكى زانستىي وەرزىيە، لەلايەن ئەكادىمىيى كوردىيە وە دەردەكرىت و بايەخ بە توڤژىنە وەي كوردى لە بواردەكانى زمان، ئەدەب، دىرۆك، جوگرافىا و كولتورىي كوردى دەدات.

گۆڤارەكە توڤژىنە وەكان بە زمانەكانى كوردى، عەرەبى و ئىنگلىزى بىلاو دەكاتە وە و يەكەم ژمارەي لە سالى ۲۰۰۲ دا بىلاو بوو وەتە وە.

ئەم گۆڤارە لەلايەن وەزارەتى خويندنى بىلا و توڤژىنە وەي زانستىي حكومەتى ھەرىمى كوردستانە وە، بۆ بەرزكردنە وەي پلەي زانستى باوەرپىكرە وە.

* رىكخەرى كاروبارى گۆڤار: ئيمان نەجات ئاغۆك

* دىزاین: ھەرىم عوسمان

* مالپەرى گۆڤارى ئەكادىمىيى كوردى:

Web: journal.ka.gov.krd

* ئىمیل: journal@ka.gov.krd

* موبایل: 009647508375575

وهه گرتن:

په سه نډکړدن:

که څنځوازييا ناڅان د هوزانين مه لا خه ليل مشه ختيدا

پ.ه.د. کامه ران ئيبراهيم خه ليل
زانکوييا دهوک
کوليژا په روهردا بنيات
پشکا زمانى کوردى.
Kameran.khalil@uod.ac

سينه م ره سول مه ولود
زانکوييا دهوک
کوليژا په روهردا بنيات،
پشکا زمان و نه ده بى کوردى
gmail.com@sinemchey۲۳

پوخته

ژ بهر گوهرينين ب شيوه يه کى گشتى د ژيانيدا دروست دبن، زمان که څن دبن و کيم دهينه بکارهينان، زنده باري نه ځي چهندي فشارين سياسى و ئابوورى و جفاکيښ دره کى ژى دبنه نه گهرى مرنا زمانان، کو ب تنى ژناڅوونا کومه کا په يقان نينه، به لکو ژناڅوونا ناسنامه و ديروک و ميراته کى که لتورى په وشه نييرييه. نفيسه ر گه له ک جارن د نفيسينين خودا په نايى دبنه بهر بکارهينانا نه څان په يق و دهربرينين که څن، کو ب که څنځوازي (ئارکايزم) دهينه بناکرن. بکارهينانا نه څان توخمين که څنار ژ بهر نه وي چهندي نينه کو دهق يى که څنه به لکو مه رهمه کا هونه رى ل پشت هيه. هوزانڅان که څنځوازي بکار دهين داسيمايه کى ديروکى بو به رهمه م خو دروست بکن، يان بو پاراستنا کيش و سه روا و دروستکرنا ئاوازه کا تايه ت مفاى ژى دهينه وهرگرتن. ب ځي په ننگى، که څنځوازي دبته ئامرازه کى گرنگ بو دهوله مه نډکړنا دهقى و زنده کړنا کويراتيا واتايى، کو خوانده ځانى ب که شه کى جودا څه گري ددهت. که څنځوازي هونه رى بکارهينانا زمانى دوهييه د ناڅ کارى نه څرودا بو گه شتينا ئارمانجين ديار کرى. نه څ څه کولينه بو ديارکړنا که څنځوازي ناڅان د هوزانين مشه ختيدا ل بن سيبه را رټيلاز وده سفى شيکارى هاتيه نه نجامدان. نه نجامين ب دهستقه هاتى نه وي چهندي ديار دکهن نه و ناڅين هوزانڅانى بکارهيناي بو مه رهمين نوستالوژيى و شانازيکرن ب ژيانا که څنا کورده وارى بووينه. نه څ په يقه بووينه نه گهرى به رجسته کړنا زمانى هوزانى و دروستکرنا ريتم و سه روايه کى بو دهقى. په يقين کليلي: که څنځوازي، که څنځوازييا ناڅان، په يقين مري، گوهرينين، به رجسته بوون

۱. پیشہ کی

ئەو گۆھرپىن و وەرارا د زمانى ھەر مللەتە كيدا
دروست دبىت ئەگەرەكە ھندەك پەيڧ و دەرپرېن
بەيتە ژبىركرن يان گەلەك كىم بەيتە بكارهينان،
ئەڧە ئەگەرەكە ئاوايى زمانى كەڧن بۆ بەرەبابى نوى
يى نامۆ بيت و ب دروستى د راماڧ و مەبەستا
ئەوان نەگەھن. ھەلبەت ئەگەر بەرڧخودانەكى
د ئەدەبىياتا پرانىيا مللەتېن جىھانىدا بگەين دى
بىنين زمانى كەڧن و پەيڧ و دەرپرېن مرى و
نامۆ بووينە جەي سەرنجا نڧىسەرەن و گەلەك ژ
ئەوان ھەولداينە ب شىۋەيىن جودا مفاي ژ ئەوان
پەيڧ و دەستەواڧيان وەرەگرن. ئەڧە ژى بوويه
جەي سەرنجا بسپۆرېن شىۋازگەريى و بزاف يا
كرى وەكى ديارەدەيەكا شىۋازگەرى باس بگەن و
زاراڧى كەڧنخوازى بۆ بكارئىنايە. خالا دبىتە جەي
پرسىار ئەۋە ئەڧ تەكنىكا زمانى بۆچى دەيتە
بكارهينان و چ كارتىكرنى ل دەڧى ئەدەبى دكەت؟
پترىيا بسپۆرېن شىۋازگەريى د ئەۋى باۋەردانە،
كەڧنخوازى بكارئىنانا پەيڧ و دەرپرېن و ياساين
كەڧنن زمانىيە، ئانكو پتر دچىتە د بەرجستەكرنا
زمانىدا و پەيوەندىيەكا بەيژ دگەل لادانى ھەيە. ئەرى
كەڧنخوازى دشت ھەمان ئەركىن لادانى بىنىت؟

زمانی کوردی ژئەوان زمانایە یێن هەردەم ژ لای
داگیرکەرێن کوردە کە قەتییە د مە ترسییدا. نقیسه رێن
کورد ژێ هەست ب ئەقێ چەندێ کرییه، هەردەم
هەولدا یه زمانی کوردی ژ ژناچوونی بپاریزن.
ئەدەبی کوردی ل قۆناغێ دەستپێکی بزافە ک بوو
بۆ سەلماندنا ئەوێ چەندێ، کو زمانی کوردی یێ
شایستە یه بیته زمانی ئەدەبی. پاشی نوێکرنا پە یقین
کە قن ژێ ل بزافا ئەدەسیا کوردی زنده بوو. هوما

دئ بىنن گرنگيدان ب پەيڧ و دەربريئىن كەڧن و
 ڤەسەن ئىك ژ تايبەتمەنديين ھەرە ديارين ئەدەبى
 ھەڧچەرخى كوردىنە، ئەڧە ژى وەك ھەولەك بۆ
 پاراستنا زمانى كوردى ل ھەمبەر زمانين بيانى،
 ھەروەسا بزافەكا ھوشمەندانەيە بۆ زڧرين كويراتيا
 ژيان و ناسنامەيا ڤەسەنا كوردى. مە ھۆزائين
 مەلا خەليل مشەختى يين چاپكرى و دەستڧيس بۆ
 كەرەستەين ڧەكۆلىنى دەستنيشانكرينە و سنورى
 ڧەكۆلىنا مە ھۆزائين ناڧبرى نابۆريت. ھەروەسا ژ
 لايى بابەتيفە ژى ئەم دئ كار ل سەر كەڧنخوازييا
 ناڧان كەين و كەڧنخوازييا پەيڧان ب گشتى و يا
 رستەسازى ناوەرگرين.

ئەف قەكۈلىنە ل ژۆر نافرۇنىشانى “كەقنخوازىيا
 نافر د ھۆزانىن مەلا خەلىل مشەختىدا:“ بن رېياز
 ۋەسفى شىكارى دېھىتە ئەنجامدان. ھەۋلەكە بۆ
 دەستىنىشانكرنا نافر كەقن د ھۆزانىن مشەختىدا،
 ۋەك پىنگاقەك بۆ ئەنجامدانا قەكۈلىنېن بەرفرەھ
 دىياقى كەقنخوازىيدا. ئارمانچ ژ ئەنجامدانا ئەقى
 قەكۈلىنې زانىنا مەرەمىن بكارهينانا كەقنخوازىيا
 نافر وكرتىكرنا ئەۋان ل سەر بەرھەمىن مشەختى ژ
 لايى ھۆنەرىقەھى. دوو پشكىن سەرھكى د قەكۈلىنېدا
 ھەنە، پشكا ئىكى لايەنى تىۋرى ب خۆقە دگرىت و
 تىدا باس ژ تەۋەرىن “كەقنخوازى و پۆلى ئەۋى د
 ھۆزانىدا: زاراف، تىگەھ و دانەنىاسىنا كەقنخوازى
 و جۆرىن كەقنخوازىي” دېھىتە كرن. پشكا دوۋى
 ھاتىە تەرخانكرن بۆ لايەنى پراكىتىكرنى و نافر
 كەقن بىن گرىداى ب “چاندن و ئازەلدارىقە، نافر
 خوارنىن كەقن كوردى، ژيانا گشتى يا جقاكى
 د نافر ھۆزانىن مشەختىدا دېھىتە دەستىنىشانكرن.
 ئەنجامىن بدەستقە دەين ژى ل دوماهىكى دېھىتە
 نقسىن.

٢. پێشینه

ب زمانی کوردی قه‌کۆلینین تایبەت ب که‌قنخوایینه‌ نه‌هاتینه‌ نه‌جامدان، به‌لکو ل هنده‌ک قه‌کۆلینین تایبەت ب لادانییه‌ باس ژ ئەفی بابەتی هاتییه‌ کرن: هوما کاری مه‌ وه‌ک تامیه‌ک بو کاری به‌ری جه‌یه‌ نه‌جامدان بو هندی قه‌کۆلینین د ئەفی بیاقیدا به‌رفره‌تر ببن. د ناف زمانی کوردیدا گه‌له‌ک ب به‌رفره‌هی په‌یف ده‌یه‌ دیتن، کو ماوه‌کی د به‌لاقبوان و روژانه‌ ده‌اتنه‌ بکاره‌یان: ئ نوکه‌ بووینه‌ په‌یفین ژبیرکری و ناهینه‌ بکاره‌یان. ل دویف ئەوان پیزانین ب ده‌ست مه‌ که‌فتین د ناف هنده‌ک قه‌کۆلینین ئەده‌بیین جودا دال بن ناڤین جودا باس ژ ئەفی بابەتی هاتییه‌ کرن، هنده‌ک ژ ئەوان قه‌کۆلینین ب ده‌ست مه‌ که‌فتین باس ژ ئەفی بابەتی کرین ئەفه‌نه‌:

– شقان جه‌رجیس عه‌بدولرحمان د تیزا خو یا دکتوراییدا ئەوا ل بن ناڤی ”بنیاتی هونه‌ری د هوزانین مه‌لا خه‌لیل مشه‌ختیدا“، ئەوا ل سالا ٢٠٢٠ی پێشکیشی زانکویا سه‌لاحه‌دین پشکا زمان و ئەده‌بی کوردی کری. د ته‌وه‌ره‌کی لاوه‌کیدا ل بن ناڤی ”په‌یفین که‌قن“، ئەف بابەته‌ هاتییه‌ باسکرن. قه‌کۆله‌ر وه‌ک جوهره‌ک ژ لادانین په‌یفی سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل بابەتی کریه‌ و هنده‌ک ده‌قین هوزانی ئیناینه‌ و په‌یفین که‌قن تیدا ده‌ستینشانکریه‌، بی ئاماژه‌ ب ئەوی چه‌ندی بده‌ت ئەقان په‌یقان چ پۆل هه‌بوویه‌ د ناف ده‌قیدا. هه‌روه‌سا چ ئاماژه‌ ب ئەوی چه‌ندی نه‌هاتییه‌دان کو ئەفه‌ جوهره‌کی که‌قنخوایینه‌.

– سه‌نگه‌ر عه‌سکه‌ر محمه‌د د ناما خو یا ماسه‌ره‌یدا ئەوا ب ناڤی ”لادان له‌ ده‌قه‌ شیعریه‌کانی عه‌بدولقادر سه‌عیددا“، کول سالا ٢٠٢٢ی پێشکیشی زانکویا چه‌رمو کولیژا زمانان کری، گه‌له‌ک ب کورتی ل بن ناڤی ”وشه‌ په‌راویزه‌راو“ (فه‌راموشکراو)،

باس ژ ئەوان په‌یفین مری و کیم به‌لاف بین ژ لای هوزانقانییه‌ هاتییه‌ بکاره‌یان کریه‌. چه‌ند پارچه‌ هوزان ئیناینه‌ و په‌یفین که‌قن تیدا ده‌ستینشانکریه‌ و چ ئاماژه‌ ب گرنگیا ئەقان په‌یقان ده‌قیدا نه‌کریه‌. – سه‌رحه‌د حسین مسته‌فا د تیزا خو یا دکتوراییدا ب ناڤی ”لادان له‌ شیعی قوبادی جه‌لیل زاده‌دا“ کو ل سالا ٢٠٢٣ی پێشکیشی زانکویا سلیمانی کولیژا زمانان کریه‌، ب کورتی ل بن ناڤی ”وشه‌ی کون و په‌راویزه‌راو“، باس ژ ئەفی بابەتی هاتییه‌ کرن، دگه‌ل به‌رچاڤکرنه‌ نمونان و ده‌ستینشانکرنه‌ په‌یفین که‌قن. هه‌روه‌ک قه‌کۆلینین به‌ری خو چ ئاماژه‌ ب پۆلی ئەقان په‌یقان د ناف ده‌قیدا نه‌هاتییه‌ کرن و وه‌ک جوهره‌کی لادانی و ب کورتی سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل بابەتی هاتییه‌ کرن.

د ئەقان قه‌کۆلیناندا ب هیچ ره‌نگه‌کی ئاماژه‌ ب ئەوی چه‌ندی نه‌هاتییه‌ کرن، ئەف جوهری بکاره‌یان وه‌ک که‌قنخوای سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل ده‌یه‌ کرن و ژ لایه‌کی دیقه‌ لایه‌نی تیوریی که‌قنخواییه‌ باس ژ نه‌هاتییه‌ کرن. له‌وما ب دیتنا مه‌ نه‌جامدانا قه‌کۆلینین به‌رفره‌هتر د ئەفی بیاقیدا ب زمانی کوردی د گرنگ و پێدڤینه‌.

٣. پشکا ئیکی

٣-١. که‌قنخوای و پۆلی ئەوی د هوزانیدا
٣-١-١. زاراف، تیگه‌ه و دانه‌نیاسینا
که‌قنخواییه‌

که‌قنخوای وه‌ک زاراقه‌کی فره‌ره‌هه‌ند ده‌یه‌ته‌ نیاسین، چونکی د گه‌له‌ک بیاڤاندا ده‌یه‌ته‌ بکاره‌یان. ب زمانی ئنگلیزی هه‌روه‌ک د فره‌ه‌نگا ئوکسفوردا هاتی زاراقی ”Archaism“ (Baldic ٢٠١٥:٢٤) راما نا په‌یف و ده‌ربیرینین که‌قن و مری دده‌ت و ژ په‌یفا یونانی ”archaikós“ هاتییه‌، کو هه‌قواتایا

سنوردار د ئاف ئاخفتنا پۆژاندا هه نه و نفیسه ر د ئاف دهقین خۆدا بکار دهینیت. شه فیعی که دهکهنی د ئهوی باوه ریډایه، کو که قنخوازی "به رده وامییا ژیا نا زمانی بۆرییه د ئاف زمانی ئه قوڤدا" (ش فیعی کدکنی ١٣٧٥: ٢٤) هه له بهت ب زیندی کرن و دووباره بکارهینا نا زمانی مری د ئاف نفیسن و ئاخفتنیدا ب به رده وامیدان و ساخکر نه قه یا زمانی دهیته دانان: هوما "مه قنخوازی ریکه کا به رجسته کرن و نیاسینا زمانیه و ب ریکه ک بو ئاشنا بوون ب ده برینین که قن دهیته هژمارتن" (حیدری ١٣٩٤: ٧٧٤). که له ک جاران نفیسه ر یان ئاخفتنکه ر بو هه ر مه به سته کا بیت په یف و ده برینین که قن ل گه ل زمانی خو تیکه ل و به رجسته دکه ت، ب ئه قن ریکی وهرگر ب په یف و ده برینین که قن ئاشنا دبن، ئه م دشین ب روونی بیژین: که قنخوازی ریکه کا نویره نکر نه قه یا زمانی که قنه.

ئو په یف و ده برینین نفیسه ر بکار دینیت ژ پاشخانا ئهوی یا هزری که لتوری و ره شه نییرینه، "زقرینا ده می بۆری و بیرئینا ئه وان پویدان و بابه تانه بین د سالی ن به ریډا پوویدای، ژ لایه کیفه دبیه ئه گهری قه ژاندا نا ف و بیره اتین که سه کی یان دیمه نه کی، کو د ده می خۆدا جهی گرنگیدانی بوون. ژ لایه کی دیقه دووباره کرنا ئه وان پوویدان و بیره اتان جاره کا دی نویبوونی دده ته ئه وان په یف و ده برینان" (گرچی ١٤٠٠: ٢٤٧) دگه ل دووباره بکارهینا نا زمانی که قن ب شیوه کی راسته وخو که لتور و نه ریتین که قن ژ دهیته بیرهینان و تومارکرن و گریدانه ک دناقه را نه ریت و ژیا ن و زمانی به ری و نوکه دروست دبیت. که قنخوازی نه ب تنی ریکه که بو نویکرنا زمانی و بیرهینا ده می بۆری، به لکی "ب ته کنیکه کا گوهرینا زمانی ئاسایی بو زمانی ئه ده بی دهیته دانان" (بابای ١٣٩٣: ن). ئه ف

"archaic" یه (Harper, n.d). ههروه سا "ئارکائیک" نا فئ سهرده مه کییه ل نا فه راستا سه ده یی هه فئ به ری زایی ن، کو یونانیان ده ست ب پیشئ خستنا ئهوی هونه ری ژ شارستانی هتین که قنن و ده کی مسری و پۆژه ه لاتی وهرگرتی کربوو. ئه ف سهرده می دبیزنی ئارکائیک د گه ل ده ستی کرنا شه رین ده سپیکا سه دی پینجی زایی ن ب دوما هیک دهیته" (زیبا ١٣٩٤: ٩٥)

د زمانی فارسیدا "باستانگرای یان که ن گرای" (اللهی و برج ساز ٢٥٥:)، ههروه سا "هنجارگریزی زمانی" (عبدالله زاده ١٣٩٠: ٤٣) ئانکو لادانا سهرده می (ده می) و هنده ک جاران ژ ئارکایزم بو ئه قن مه به سته دهیته بکارهینان. ب زمانی عه ره بی ب هه قبه رکر دگه ل فارسیی ب شیوه یه کی به رفره ه قه کولین د ئه قن بیافیدا نه هاتینه کرن: "هنده ک جاران ل ژیر نا فئ "الفاظ المهجورة" با سی ئه قن چه ندی دهیته کرن (ابوبکر، ٢٠٢٢: ٢٦). قه کوله ر ژ هه بووینه زارافئ "الانزیاح الزمنی" بکارهینا نه (حکمت، ٢٣٧: ١٤٤٤). د زمانی کوردیدا قه کولینین تایبه ت ب که قنخوازی قه نه هاتینه ئه نجامدان: "بن نا فئ "وشه ی فه راموشکراو - په راو یزخراو" (مه مه د ٢٠٢٢: ٥٨) با س ژ بکارهینا په یقین که قن هاتیه کرن، راسته نا فه رو کا ئه قن بابه تی پشکه که ژ که قنخوازی: "ئو ئه وان قه کولینا دنا وه ک که قنخوازی سهرده ری دگه ل نه هاتیه کرن. ب شیوه یه کی گشتی که له ک ب کورتی د ئاف قه کولینین کوردیدا دهیته دیتن.

ژ لای زاراقفه که قنخوازی^١ ئاماژه به بو ئه و په یف و ده برینین د سهرده می به ریډا بکار ده اتن و نوکه بکار نا هین، یان ژ ب شیوه یه کی کیم و ١ ئه ف زاراقه ب ته مامی نه هاتیه چه سپاندن و ل بن نا فئ جودا با س ژ ئه قن بابه تی هاتیه کرن و هه ر ئیکی ژ زاراقه ک بکار هینا یه.

تهكنیكه ژ لایئ گهلهك نفیسه رانفه دهیته بكارهینان بۆ هندی زمانهكی ئهدهبی بدهنه بهرهمی خو ژ زمانی پوژانهیی خهلكی یی جودا بیت. ئەم دشیین بیژین: “كهڤنخوازی ئیک ژ تهكنیکین نامۆکرنییە” (فتح اله زاده و شهبازی ۱۳۹۵: ۱۸) ب ئەڤی چهندی كهڤنخوازی نیزیکی دیتنا فۆرمالیستان دبیت ژ بهرکو ب دیتنا ئەوان “تهكنیكا هونهری كه رهسته و تشتان نامو دكهت ئانكو ههستكرنا ب تشتان بزهحمهت دئخیت و پرۆسا ههستكرنی ژی دريژ دكهت چونکی ئارمانجا وئ جوانکارییه” (حاجی ۲۰۰۰: ۶۱) نامۆکرن وهك تهكنیكه دهیته بكارهینان بۆ هندی وهرگر ب سانههی د بابته و دهڤی ئهدهبی نهگههیت و پرۆسیسا تیگههشتنا دهڤی ئهدهبی ئالۆز و دريژ دكهت. دهمی خاندانهفانهك دهڤهكی ئهدهبی دخوینت و پهیڤین كهڤن دناڤدا دبینیت هزر د ئەوی چهندی دكهت هندهك تشت د پروون نهبوون و پتر هزرا خو ددهڤیدا دكهت: هوما “زمان و پهیڤین كهڤن ژی دبنه ئەگەر درهنگ د دهڤی ئهدهبی بگههین” (ثابت، اب برین و جلیلی ۱۴۰۳: ۲۰۶) ئەڤهیه یا چیژهكی ددهته بهرهمی ئهدهبی یی ئارکائیکی. هەر ژ بهر ئەڤی چهندییه هۆزانقان خو ب بكارهینانا زمانی پوژئی ب تنی ڤه گری نادهن، بهلكو “د ناف لایین ڤهشارتی یین زمانیدا دچنه خوار و پهیڤین پیمهكا باشتەر، خوشتر بۆ گۆهلییوونی و خودان پامانهكا پتر، كو د گهل پهیڤین پیش و پاشی خو بگۆنجیت دههلبژیڤیت، د شیان دایه ئەو پهیڤ پهیڤین كهڤن و ئارکائیکی بن” (هه مان ژیدهڤی بهڤی).

ئارکایزم ژ لایئ نفیسه ر و پهخنهگری ئهدهبی ژی جهی گرنگی دانیه و “پهنگه پشستی کیش و سهروایی، بناڤودهنگترین و کاریگه رترین ریکا بهرجسته کرنا زمانی بكارهینانا كهڤنخوازییا زمانی بیت” (شفیعی کدکنی ۱۳۷۵: ۲۴) شیانی هۆزانقانی

یین زمانی و تیگههشتا زمانی كهڤن ئەگه رهكه بۆ هندی هەر ئیک ژ ئەوان بدانیه جهی ئەوی یی دروست: هوما “ب دیتنا هۆزانقانی هه می پهیڤ ب هیژ و د ئهدهبییه (شاعیرانه) نه و پیدڤیه جهی ئەوان یی دروست بنیاسین” (اسداللهی و مهر اور ۱۳۹۷: ۴۸) مه بهست ژئ ئەوه هەر پهیڤ و دهربرینهكا كهڤن ئەگەر ل جه و دهمی دروست د ناف دهڤیدا نه هیته بكارهینان ب ئهركی خو یی هونهری پانابیت و ئەو پۆلی ئەو د ئهدهبیكرنا زمانیدا دبینیت ب دروستی بجهناهیته و پیدڤیه د ئاڤاكرنا هەر هۆزانهكیدا مفا ژ گهلهك هوکاران بهیته وهرگرتن، كو نهستی هۆزانقانیان یان ژی دهو روبه ران ههیه. كهڤنخوازی ب مه رهم و ئاگه هداریا هۆزانقانی بیت یان ژی بیئاگه هییا ئەوی بیت، هندهك ئەگەر ل پشت هه نه، هەر چهنده ئەڤ ئەگه ره د ریژهینه و مه رج نینه ل دهڤ هه می هۆزانقانان هه بن یان وهکی ئیک بن: هوما دئ ئاماژهی ب هندهك ژ ئەوان كهین: - شیان و تاییه تهندییا زمانی هۆزانقانی: كه سایه تی و ژیا نا هۆزانقانی کارتیكرنه كا راسته وخو ب زمانی ئهویڤه ههیه، ب شیوهکی كو حهزا دویڤچوونا بابته یین كهڤن و تیگه لكرنا ئەوان دگهل یین نوی ریکی بۆ خوش دكهت په نایی به ته بهر شیوازی ژیان و كهلتوری بهڤی و د هه مان ده مدا زمانی بهڤی ژی بكار بهینیت (صفری و طالبی و گرجی ۱۳۹۷: ۲۰۰)

ئیسیتاتیکا دهڤی: ب تنی گریڤایی جوانیا په یقان نینه، بهلكو تیگه لهیه كا ئالۆزه ژ زمان، په یكه ر، ناڤه رۆك و هه ستا خوانده قانی. ستوینا سه رهکی یا ئیسیتاتیکا دهڤی زمانه. نفیسه ر سهرکهڤتی وهکی هونه رمه ندهکی یه كو په یقان وهکی رهنگان بكار دئینیت. ههلبژارتنا هەر په یڤه کي نه ب تنی ل گۆره ی واتایا ویه، بهلكو ل گۆره ی ئاوان، کیش و

بۆ ژيان و سەردەمی بەرێ دزفريت و هزر تیدا دکهت و خەمی ژێ دخت، وەکی هەر بیاڤهکی دی یی ژيانێ نۆستالۆژیا د ناڤ ئەدەبی ژیدا ڕەنگڤ دەت. ڤهگه‌ریان و زڤرین سەردەمی بەرێ و کەڤن ژێ گریدانەکا راستەخۆ ب کەڤنخوایینیڤه هەیه: هوما "ب بۆچونا شارەزایی ئەدەبی، کەڤنخوای ژێ شیوه‌یه‌کی نۆستالۆژیاییه" (صفری و طالبی و گرجی ٢٠٢١: ٢)

٣-١-٢. جۆرین کەڤنخوایینی

پۆلینکرنین جودا بۆ کەڤنخوایینی دهینه کرن، د هندهک ڤه‌کۆلیناندا کەڤنخواییا (دەنگ، پەیف، کار و ڕسته‌سازی) (اسد اللهی و مهرآور ١٣٩٧: ٤٧) ب جۆرین کەڤنخوایینی دهینه ل ڤه‌له‌مدان، هەر ئیک ژ ئەوان ژێ ل سەر چەند پشک و جۆرین دی دهینه دابه‌شکرن. د ئەڤی پۆلینکرنیدا وەکی دیار بکارهینانا کاری، کو پیکهاته‌یه‌کا ڕستیه، ب جۆره‌کی سەربخۆ یی کەڤنخوایینی دهینه دانان. ژیدەر ژێ هەبوینه هەر ئیک ژ (کار، ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ١٤) ب کەڤنخوایینی پەیفان هەژمارتیه، ئانکو کاری ژێ وەک جۆره‌کی پەیفی ددان. بەرە‌لاڤترین بۆچوون، د پتیریا ڤه‌کۆلینین ئەڤی بیاڤیدا هاتینه کرن، د ئەڤی باوەریدانه کو "کەڤنخوایینی دوو جۆرن: کەڤنخواییا پەیفان (lexical archaism) و کەڤنخواییا ڕسته‌سازی (syntactical archaism) (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧: ٣) هەر ئیک ژ ئەوان جۆران ژێ چەند چەق ژێ دچن و ب شیوه‌یه‌کی بەرڤرەه د بیاڤی ئەدەبیدا دهینه بکارهینان. ئەم ژێ دی ل دویڤ پۆلینکرن دۆماهیکی مه ئماژە پیدای جۆرین کەڤنخوایینی دهینه دیارکرن.

وئ ههستا کو د ناخی خوانده‌ڤانی دا په‌یدا دکهت، دشیاندا ییه په‌یفه‌کا ئارکائیکی ژێ ب ئەڤان کاران ڕاببیت. دروستکرنا وینه‌یین شعری ب هەر ته‌کنیکه‌کا بیت ڕه‌هه‌نده‌کی نوی و کویرتر ددهته ده‌قی. ئەڤ وینه نه‌ بتنی خه‌ملاندن، به‌لکو ئامرازن بۆ گه‌هاندنا هزرین ئالۆز ب شیوه‌یه‌کی هه‌ستیار و جوان. ڕیتما ڕستان و گوهورین د درێژی و کورتیا ئەواندا، ئاوازه‌کا ناڤه‌کی په‌یدا دکهت کو خواندنێ خوه‌شتر و کاریگه‌رت‌ر لی دکهت. ئیستاتیکا ده‌قی ب کارلیکا دگه‌ل خوانده‌ڤانی ته‌مام دبیت. ده‌قی هونه‌ری ئەوه یی کو دشیته‌ هزر و هه‌ستین خوانده‌ڤانی بلڤینیت، ڕرسیاران ل ده‌ف وی په‌یدا بکهت و وی نه‌چار بکهت، ب شیوه‌یه‌کی کویرتر ل جیهانی بنی‌رت. جوانیا ده‌قی د ئەڤی چەندیدایه، ده‌رفه‌تی ددهته هەر خوانده‌ڤانه‌کی ل گۆره‌ی ئەزموون و کەلتوری خۆ واتیه‌کا تایبته‌ ژێ وەرگریته. ئەو کارتیکرنا کو پشتی خواندا ده‌قی د هزر و ده‌روونی مرو‌ڤی دا دمینیت، ڕاستترین پەڤه‌ره بۆ سەرکه‌فتنا ئیستاتیکی یا وی کاری. له‌وما ئیستاتیکا ده‌قی گه‌وه‌ری هونه‌ری نفیسینییه. ئەو هیزه یا کو په‌یفین بیگیان دگوهوریت بۆ ئەزموونه‌کا زیندی و نه‌مر، ده‌قی ژ ئاستی ڕاگه‌هاندنێ بلند دکهت بۆ ئاستی هونه‌ره‌کی بلند دشیته‌ په‌یامان ب جوانترین شیوه‌ بگه‌هینیت.

- نۆستالۆژیا: هۆزان ب شیوه‌یه‌کی گشتی هه‌لگرا چەند مه‌ره‌م و ئارمانجایه و دبیت ئیک ژ ئەوان نۆستالۆژیا بیت. "نۆستالۆژیا چەمکه‌کی ده‌روونی دواتر ئەدەبییه. به‌ واتای گه‌ڕانه‌وه بۆ ڕاڤردوو و هه‌سه‌رتکیشانه بۆ له‌ده‌ستدانی شکۆمه‌ندییه‌کانی ڕاڤردوو دیت" (اسماعیل ٢٠٢١: ٢) نه‌ ب تنی هۆزانڤان و نفیسه‌ر، به‌لکو چیدیته‌ ئەڤ هه‌سته بۆ هەر که‌سه‌کی په‌یدا دبیت. د ناخ و ده‌روونی خۆدا

٣-١-٢-١. کهڤنخوازییا رستهی

رسته وهک مهزنترین یهکهیا زمانی زیدهباری ئەوی چەندی کو ژ هندهک پیکهاتهیین جودا دروست دبیت، د هەر زمانهکیدا ژ ی بنهما و دستوورین تایبەت هەنە بۆ پیکههگریدانا ئەوان پیکهاتهیان ژ پیکهەمەت ئافاکرنا رستهیهکا ریزمانی یا تمام. ئەو گۆهرپنین ب بۆرینا دەمی ب هەر ئەگەرەکی بیت ب سەر زمانیدا دهین و بیاڤی رستهسازیی ژ ب خۆڤه دگریت: هوما دی بینین گەلەک جارن "دبیت شیوازی رستهسازیی ل دویڤ ئامرازین دانەپال یان پیش و پاشکرنا پیکهاته و پشکین رستهیی ل دەمی بۆری ب شیوهکی بن و نوکه ب شیوهکی دی بن" (فتح و درخوش ١٣٩٧: ١٧) د بیاڤی رستهسازیییدا، ب تایبەت ئەو زمانین گۆهرپن ب سەر ریزمانا ئەواندا هاتی ئەڤ تشته دهیته دیتن. هندهک جارن ئەو ئامرازین دانەپال یین بۆ دروستکرنا رستە دهیته بکارهینان گۆهرپن ب سەردا دهین یان نیشانین کاران دهیته گۆهرپن یان ژ ی جهگور بین. بۆ نموونه؛ ڤهکوله رین ئەدهبیاتا فارسی چەندی ڤهکولین د ئەڤی بیاڤیدا هەنە و بکارهینانا پیکهاتا رستهساز یی سەبکی خوراسانی د زمان ئەدهبیاتا قوناغین پشتی هنگی ب کهڤنخوازییا رستهی ل ڤهلهمداینه، چونکی پشتی بۆرینا دەمی دریز و ئەو گۆهرپنین ب سەر زمانی فارسیدا هاتین گەلەک جۆرین کاران یان ئامرازان ئیدی ناهیتە بکارهینان.

زمان وهک که رستهیی سەرەکی یی بهرهمی ئەدهبی پیدڤیه هندهک سیمایین تایبەت ب خۆڤه هەبن، ئەڤ سیمایه ب گەلەک ریکان ب بهرهمی ئەدهبی و زمانی ئەدهبی دهینه دان، بۆ نموونه "هوزانقانی ههڤهڤهڤهڤه بۆ بهخشینا سیمایهکی کهڤن ب هوزانقانی خۆ، رستهسازیا کهڤن بکار دهین" (حیدری، ١٣٩٤: ٧٨٦). ئەو هوزانقانی ئیک ژ سیمایین ههڤهڤهڤهڤه دیارین زمان و بهرهمی ئەوان

یی ئەدهبی ئارکائییک بیت ب هوزانقانی ئارکائییک دهینه نیاسین، ئەو "ب مفا وەرگرتنا ب مەرهم ژ شیوهیی رستهسازیا کهڤن و پهڤین کهڤن د هوزانا ههڤهڤهڤهڤه، دبنه ئەگەر ی مۆکومی و بهڤی و تایبهتبوننا زمانی هوزانی" (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٣٤) ئەڤه ب ریکهکی بۆ پاراستنا تایبهتمەندیا کهڤناریا بهرهمی ئەدهبی دهیته دانان. بکارهینانا کهڤنخوازییا رستهساز یی کاریگهریا خۆ ل سەر بهرهمی ئەدهبی ههیه، د ئەڤی جۆریدا "هوزانقان ل شوینا بکارهینانا ریکا بهرلهڤا یاسا و دستوورین ریزمانی، یاسا و دستوورین ریزمانی یین کهڤن بکار دهین" (ارجمندی و ارجمندی ٢٠١٧: ٢٧) ٢٠١٧: ٢٧ "ئیک ژ تایبهتمەندی ههڤهڤهڤه دیارین زمانی هوزانقانی، کو زۆر ب شارەزاییانه ریکا رستهسازیا کهڤن و دووباره ڤهژاندنا ئەوان د هوزانا خۆدا بکار دهینیت. هوزانقانی سەرکهڤتی ب بکارهینانا پهڤی و نه ریتین رستهساز یی یا کهڤن دبیتە ئەگەر ی لادانا ژ زمانی خۆ یی ئاسایی" (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٢٣) ب ڤی چەندی زمانهکی ئەدهبی بۆ بهرهمی خۆ دروست دکەت.

سەبارەت ب ئەدهبیاتا کوردی، مه هند دهڤین کهڤن نین کو بشیین ب دروستی بریار ی ل سەر ئەوی چەندی بدهین کا هوزانقانی مه کهڤنخوازییا رستهیان بکارهینایه یان نه. سەرهلانا راستهڤینه یا هوزانا کهڤنا کرمانجیا سەری دکهڤته دناڤهرا سەدی شازدی و ههڤدی زایینیدا و بهر هنگی مه چ دهڤین دیین نفیسکی یین پشتراستگری نین بۆ کهڤنخوازییا رستهی پشتبەستن ل سەر بکهین.

٣-٢-٢. کهڤنخوازییا پهڤان

دەمی باس ژ کهڤن و نویبونا زمانی دهیته کرن، باس ژ پیکهاتهیهکا ریزمانی ب تنی نینه، بهلکی هەر تشتهکی زمانی پیک دهینیت خۆ د ئەڤی

وەرگىرى ب ئەوان پەيقان دروستكرنا وينەيان د مىشكى ئەويدا ئەگەرەكە بۇ ھندى بىژىن ئەف پەيقە پتر شيائىنە خۇ ديار بكن. دەمى ھۆزئانقان دناقبەرا دوو پەيقىن ھەقواتادا، پەيقا كىمتر د ناف زمانى پۆژانەدا دەيتە بكارھىنان ھەلدېژىت، ئەفە مفاوەرگرتنە ژ كەقنخوزىيا پەيقان. بكارھىنانا پەيقىن د زمانى ئەقرودا ناھىنە بكارھىنان، زىدەبارى وئ چەندى كو دەيتە نوكرن و جارەكا دى د ناف زمانىدا دەيتە فەژاندن. دگەل ئەوئ چەندى ژى لىچ دىژىت: پىدقە ھۆزئانقان ل دەمى بكارھىنان و بەرجستەكرنا پەيقىن كەقن ھەر ئىك ژ "پۆلگىران، ئاراستەكرن و ئارمانجدارى" (صفوى ۴۸: ۱۳۷۳) يا ئەوان بەرچاڧ وەرېگىت، بەروڤاژى ئەقنى چەندى دى بىتە ئەگەرئ ئالوزىيا زمانى و تىكھەلبوونا توخمىن ھۆزانى، ئانكول ھەر جھەك پەيقىن كەقنار ھاتنە دىتن، ب ئەوئ پامانى نىنە لادانەكا ئەدەبى دروستبووىە و زمانى دەقى يى بەر ب شعرىيەتقە چووى: دويڧ مەرچىن لىچى دەستىشانكرىن دقئت وەرگر ل دەمى دىتن و گوھلبوونا ئەوان پەيقان چىژ و خۇشىي ژ بەرھەمى ئەدەبى بىيىت.

دابەشكرنا جورىن كەقنخوزىيا پەيقان ل دويڧ جورىن پەيقى دەيتە كرن:ئ ھندەك فەكۆلەر چەوانىيا بلىڧكرنا كەقنا پەيقان ژى ب جورەك ژ جورىن كەقنخوزىيا پەيقان دەھژمىرن و ئەو د ئەوئ باوهرىدانە "بكارھىنانا بلىڧكرنا كەقنا پەيقان دىيە ئەگەر زمانى ھۆزانقانى ژ زمانى پۆژانە دوور بكەقئت و نىژىكى زمانى كەقن بىيىت، ھندەك جارار بلىڧكرنا كەقنا ھندەك پەيقان ب تنى ب لىكگۆھرپىن يان ژىبىرن يان گۆھرپىنا پىتەكى دروست دبىت" (فتح و درخوش ۱۱: ۱۳۹۷) دەمى ھۆزانقان بزاڤا بكارھىنانا ئەقنى جورى بلىڧكرنى دكەت ديار دبىت "د ھەر پەوشەكىدا ھۆزانقان ل دويڧ پىدقيا رىتم

بازنەيدا دبىنىت:ھوما ھەروەكى شىواژى پىژمانى و رىستەسازىي پەيقىن كەقن و نوى ژى د ناف زمانىدا ھەنە. ھەردەم پەيق ئەو كەرەستەيى خاڧە يى دەستىن ھۆزئانقانىدا بۇ ئاڧاكرنا بەرھەمى خۇ بكار دەينىت، ئەو پەيقىن ھۆزانقان بكار دەينىن ژ فەرھەنگ و سەردەمىن ژ ھەف جودانە و "ب بۆرىنا دەمى ژى پەيق بەيژ دىن و ھىزا خۇ ژ دەست دەن، تىڧكلى خۇ دھاڧىژن، كەقن و سىست دىن، دىنە پەيقىن ب سەرڧەچووى، ھندەك جارار دووبارە زىندى دىنەفە و رامانا خۇ دگۆھر" (الھى و برج ساز، ب. س: ۲۵۹). بكارھىنان و دووبارە ساڧكرنەفەيا ئەقان پەيقان ب شىوہەكى بەرچاڧ ل دەف ھندەك نفىسەران دەيتە دىتن مەرچ نىنە دووبارەكرنەفەيا ئەوان پەيقان ھەر ب پامانا خۇ يا رەسەن بىت و دشان دايە پامانەكا نوى پى بەيتە دان. "ھندەك جارار ھۆزانقان ب بكارھىنانا جورەكى پەيقان خاندەقانى بۇ دەمىن كەقنىن دىروكى دزڧرىنىت، بۇ ھندى بشىت ئەو پەيقىن د بن توژا دەمىدا بەرزە بووين گىانەكى نوى بدەتى و بابەتى ھۆزانا خۇ ب دىروكا بۆرىڧە گرى بدەت" (گرچى و جرفى و سجادى و مختارى ۱۴۰۰: ۲۴۸) ھۆزانقان ب ئەقنى چەندى تايبەتمەندىيەك جودا ب بەرھەمى خۇ دبەخشىت، د فەكۆلىنىن ئەدەبىدا دبىژنە ئەقنى تەكنىكا زمانى كەقنخوزىيا پەيقان.

كەقنخوزىيا پەيقان "بكارھىنانا پەيقىن ھىلاى و كەقنىن زمانى كو د زمانى پۆژانەدا ناھىنە بكارھىنان و ھندەك ژ ئەوان دىمىرنە" (اسد الھى و مەرآور ۱۳۹۷: ۵۳) مەرچ نىنە ئەو پەيقە ھەمى د مرى و ھىلاى بن، بەلكى دشان دايە بىژىن ھندەك ژ ئەوان دىمىرنە، ب پامانا وئ چەندى دەيت ھندەك جارار ئەو پەيقە ب تەمامى نەمىرنە، بەلكو كىم دەيتە بكارھىنان و ل دەرڧىن مرنىنە. كارىگەربوونا

کەڤنخواییا ناڤان: ناڤ وەک جۆرهکی پەیفی ل قوناغین جودا یین ژيانا جفاکی و ل دویف پیدفیا ژيانا سەردەم گۆهرین ب سەردا دەین و ھەندەک جاران ناڤین تاییبەت ب ھەندەک تشت، جەھ جەلک و ھەتا ناڤین تاییبەت یین کەسان ژێ ئیدی ژلای خەلکێھ و د زمانێ ئاساییدا ناھیتە بکارھینان و دبیت ئەگەر بکاربھین ژێ ب شیوەیەکی کیم بیت. بۆ نمونە (سۆل، پەلۆخ، قەلەن، جۆخین، شکارەت، گولوان، ھریشک، پند، خفتان و... ھتد). ھەلبەت ئەو ناڤین دەیتە بکارھینان د شیاندا یە ناڤین گریڤای ژيانا جفاکی ب گشتی، چاندن و پەلەوھری، ناڤین تاییبەت ب جلۆبەرگانقە، خوارنێن کوردی، ئامیر و بابەتین کارسازیا گشتی و... ھتد؛ بن. یا گرنگە ھۆزانقان ب لیژانی ئەقان ناڤان د بەرھەمین خۆدا بکار بھنیت بۆ ھندی بشتیت ببیتە ئەگەر تاییبەتی بوونا ئەو پەیفی د ناڤ دەقیدا.

کەڤنخواییا ھەڤالناڤان: ئیک ژ جۆرین دی یین کەڤنخواییا پەیفان بکارھینانا ھەڤالناڤین کەڤنە "مفا وەرگرتن ژ ئەوان ھەڤالناڤین د سەردەمین بەریدا دبەلاقبوان و ھۆزانقان دەمی بکار دەینت دگەل دەق و مەبەستا ئەوی د گۆنجای بن، دبە ئەگەر بەرجستەبوونا زمانێ ھۆزان... (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ٢٥) ئەو گۆھرینین بەردەوامین ل ژيانا مروڤیدا دروست دبن ب شیوەیەکی گشتی کارتیکرن یا ھە ل سەر دەربرین و وەسفکرنا ژێ، ئەو دەربرینە دەمی د ھۆزانیدا دەیتە دیتن ب کەڤنخواییا ھەڤالناڤان دەیتە ل قەلەمدان.

سەبارەت کەڤنخواییا ھەڤالکاران ل سەردەمین بەرێ ناڤین ھەندەک جەھ و دەمان و چەوا... ھتد، دجودا بوون ژ یین نوکە بۆ نمونە (سقاندە، ساپیتک، کولینک، زپتۆپزی، ز زیخی، ئاخلیڤە... ھتد)، ھەندەک ھەڤالکارن نوکە ناھیتە بکارھینان. و

و نەستیی خۆ مفا ژ شیوەین جودا جوداین ئیک پەیف وەرگرت، کو ب تنی ئیک ژ ئەوان شیوەیان د زمانێ رۆژانەدا دەیتە بکارھینان" (کدکنی ١٣٨٤: ٢٥) د پتیریا قەڤلیناندا ل دویف جۆرین پەیفان پۆلینکرن بۆ جۆرین کەڤنخواییا پەیفان دەیتە کرن و ب ئەڤی چەندی ھەر ئیک ژ (کار، ناڤ، ھەڤالناڤ، ھەڤالکار و ئامراز) (یاسینی و مدرسی ١٣٨٦: ١٤) ب جۆرین کەڤنخواییا پەیفان دەیتە ھژمارتن. زیدەباری ئەو چەندی ریزبەندی ئەوان ژ ھەڤ د جودانە ھەر ئیک ژ ئەقان جۆران ژێ ھەندەک تایین دی ژێ دچن، ئەم دی بزاقی کەین گەلەک ب کورتی ئەقان جۆران بدەنیە نیاسین:

کەڤنخواییا کاران: سەبارەت ئەڤی جۆری ئەم دشتین بیژین: "ئەو دەربرین کارین ئەوان ب شیوازی کەڤن ھاتینە نفیسین، ھەر چەندە دبیت مفا ژ پیکھاتا پەیفسازییەکا جیگیر ژێ وەرگرتیت: ب دەگمەن دشتین سیمایی خۆ یی کەڤن نیشا وەرگری بدەن" (علی پور ١٣٧٨: ٣١٤) ئەو شیوازین کەڤن پەیفسازیی یین کار پیدھاتنە دروستکرن، ئەگەر ژ لای ھۆزانقانقە بھیتە بکارھینان، ب کەڤنخواییا کاران دەیتە ھژمارتن. د زمانێ فارسیدا ئەڤ جۆری بکارھینانی پتر دەیتە دیتن، چونکی ئەوگۆھرینین ب سەر زمانێ ئەواندا ھاتی پتر د بەرچاڤن ژ لای دەرشتنقە، دەمی ھۆزانقان ب شیوەی کەڤن کاران بکار دەینت سیمایەکی ئارکائیکی ددەتە بەرھەمین خۆ، زیدەباری شیوازی پەیفسازیی ئەو کارین ل دەمی بۆری د ژيانا رۆژانەیا خەلکیدە ھاتنە بکارھینان و نوکە ئەو کارە نەماینە دەمی ھۆزانقان د ناڤا دەقین خۆدا باس ژ ئەوان دکەت ب کەڤنخواییا کاران دەیتە ھژمارتن. یان ھەندەک کار ھەر ماینە لی پەیفەک دی بۆ دەیتە بکارھینان و پەیفاکەڤن ھاتنە ژبیرکرن.

دیروکی و شارەزایی ئەوان ژێ کیم بوون. مەلا خەلیل مشەختی ناڤی وی یی دروست "خەلیل سەلمان خابور" ۵: سالا ۱۸۹۸ی ژ دایکبویە و ل سالا ۲۰۰۷ی وەرکریه. بەرەمەکی باش یی ھوزانان ھەیه و ھەتا نوکە ب تنی بەرگەک ژ دیوانا ئەوی ھاتیە چاپکرن و یین دی وەک دەستنقیس مایە. مشەختی ژییەکی درێژ برییه و د قوناغین جودا دا ژیاہ: ھوما ژ لای پۆخساریفە کیشین "ەرروزی و خۆمالی و ئازاد" بکار ھینایە و ژلای ناڤەروکیفە ژێ بابەتی ھوزانین ئەوی د نوی بووینە. مشەختی د ھوزانین خۆدا باس ژ کاودانین کوردستانی یین د سەرەمە ئەویدا پووی دای کرینە. ھەر ئەف چەندە بوویە ئەگەر ب ھوزانقەنەک ھەچەرەخ بەیتە ل قەلەمدان. مشەختی دیدەقانی گەلەک گۆھرینین ژیا نا جفاکیا کوردی بوویە و گەلەک ژ ئەوان تشتین گریدای ژیا نا پۆژانەیا خەلکی، وەکی خوارن، جلوبەرگ، ئامیرین تاییەت ب چاندن و شەر و پیدڤیین ژیا نی، ھندەک کار و... ھتد؛ یین ئیدی خەلک بکار ناھینیت یان کیم بکار دەین، د ھوزانین خۆدا بکار ھینایە، ب ئەفی شیوہی:

۴-۱. ناڤین گریدای ب چاندن و ئازەلدارییفە: بەلگەیین میژووی ئەوی چەندی ددەنە دیارکرن، کوردستان وەک ئیکەم جہی دەسپیکرنا چاندنی دەیتە دانان و چاندن و بخۆدانکرن تەرش و کەوالی ب پشکەک سەرەکی ژ ژیا نا کوردان بوو. ئەف چەندە بوویە ئەگەر گەلەک پەیف و دەربرین ھەبن تاییەت ب ئەفی کاریفە بەیتە بکارھینان ھەر ئیک ژ ئەوان ناڤەک تاییەت ب خۆڤە ھەبیت. زیدەباری ئەوی چەندی ھیشتا ل گەلەک دەڤەرین کوردستانی خەلک کاری چاندن و تەرش و کەوالی دکەت: ی پشکەفتن و کارناسانی د ئەفی بیافی ژیدا ھاتینە کرن، ئەو نویکرنە بوونە ئەگەر پەیفین تاییەت ب

ئامرازان ژێ ب ھەمان شیوہی جۆرین دی یین پەیفی د کەڤندا بکار دەاتن و نوکە د زمانی پۆژانەدا ناھینە بکارھینان: ی د ناڤا دەڤین ئەدەبیدا مفا ژێ دەیتە وەرگرتن. ھەژێ ئامازەپیکرنییە کو چ وەک شیوازی پەیفسازیی یان ژێ مەبەست و پامانا کەڤنا پەیفان دەمی د ناڤا دەڤی ئەدەبیدا جہی خۆ دکەت، سیمایەکی ئارکائیکی ددەتە دەڤی، ئەڤجا ل دویف جۆری پەیفی دەیتە دەستنیشانکرن کو کەڤنخواییا ناڤان، کاران، ھەڤالکار و ئامرازانە.

پشکا دووی:

۴. ناڤین مری و کیم بەلاڤ د ھوزانین مشەختیدا:

مللەتی کورد مللەتەکی کەڤنە و بەری ئەو بەحسی ژیا نا خۆ بکەن و ھەبوون و تاییەتبوونا خۆ بسەلمینین، ڤەکولەرین بیانی بەحسی ئەوان کریه و ژیا نا و کەلتوری ئەوان تومار کریه. جوگرافیا کوردستانی و ئاسیبوونا دەڤەرین کوردان ئەگەرەک بوویە، ھاتنۆچوون و تیکەلیکنا دگەل دەورووبەران ژێ یا ب سانەھی نەبیت. ھەر ئەف چەندە پالەدەر بوویە بۆ ھندی تاکێ کورد بۆ دابینکنا پیدڤیین ژیا نی ب گشتی پشتبەستنی ل سەر خۆ بکەت. ھەر وەکی دەیتە گۆتن "پیدڤییاتی ماکا چیکرناہ": ھوما دی بینین ژبۆ تژیکرنا پیدڤیین پۆژانە د ھەمی بیافین ژیا نیدا کوردان کارسازی کرینە و ئەف کارسازی ھەم بۆ دەمی و چەرە بۆ چەرخی ھاتینە گۆھوپین و زیدەکرن و باشتکرین و ب سانەھیکرن. پشتی گۆھرین ب سەر ژیا نیدا ھاتی و کورد و مرقایەتی ھەمی کەفتییە بەر پیلین تەکنۆلۆجیایی د بیافی کارسازی ژیدا پشکەفتن دروستبوون، ب ئەفی چەندی کارساز ییت بەری ب پشکەفتن و کەڤن بووی ھاتنەدانان و بوونە بابەتین

په یقی ژ لای هوزانقانیقه ل دووماهیکا نیقه دیږی بۆ مه‌ره‌ما دروستکرنا سه‌روایه‌کی بوویه؛ ژبه‌رکو ل دووماهیکا نیقه دیږی به‌ری ژیدا هه‌ر ئیک ژ په‌یقین (کراس و ئەساس) هاتینه.

هوزانقان د هوزانه‌کا دیدا دبیزیت:

پند و پلپلک، کێچه‌ بۆغه، کرینی پان و به‌رین یه‌ک ده‌قیقه دی ژ ناف به‌ن، ده‌یکه‌ خه‌ج دگه‌ل پیره‌ ئاس (مشه‌ختی و مشه‌حتی ٢٠١٢: ٢٤٤)

د ئەقی ده‌قیدا هه‌ر ئیک ژ په‌یقین (کۆپه‌لین، ره‌شم، قه‌داس) په‌یقین که‌قنن و مه‌به‌ستا هوزانقانی ژ بکاره‌ینانا ئەوان زیندیکر و بیرئینانه‌قه‌یا ئەوانه‌ و به‌رچاقرنا ژيانا جفاکی کورد و ئەقه‌ ژ ی بۆ هه‌ستکر ب به‌رپرسیاری به‌رامبه‌ر به‌هایین نه‌وه‌ته‌وه‌ی و جفاکی یین هوزانقانی دزقریت، هه‌ر ئیک ژ ئەقا ناقان بۆ ئەقی مه‌به‌ستی ده‌ینه‌ بکاره‌ینان: کۆپه‌لین: ژ بۆ ده‌واران ده‌اته‌ بکاره‌ینان، وه‌کی بازنه‌کی ده‌اته‌ دروستکر ب نیره‌یقه‌ دکر و ده‌افیتنه‌ سه‌ر ملی گا و ده‌واران دا ل ده‌می جۆتی بریندار نه‌بن. ئەگه‌ر بشیوه‌یه‌کی ئاسوی به‌ری خو بده‌ینه‌ ئەوی نیقه‌ دیږا هوزانی، هه‌ر ئیک ژ ده‌نگین (ک، و، پ، ه، ن) پیکه‌اته‌ یین په‌یقا کۆپه‌لین، پتر ژ جاره‌کی دووباره‌بووینه‌ و ریتمه‌کا ناخۆی دروستکریه‌.

هوزانقان ده‌قه‌کی دیدا دبیزیت:

ئەو چ پارتە، ئەو چ کارتە، یان شکارتە، یان زه‌قی ئەو چ که‌نده، ئەو چ گه‌نده، خه‌لک ژ به‌ر بیڤی ره‌قی ئەو چ خشخاشن، چ ئاشن، جار بلند و جار نه‌قی ئەو چ توپن، چ حلوپن؟ ما تو شیر ی و خه‌لک ره‌قی؟ (مشه‌ختی، ب. س، ب. ل)

د ئەقی ده‌قیدا ژ هژماره‌ک په‌یقین نامۆ و سه‌رنجراکیش هه‌نه، په‌یقا "شکارتە" هاتییه‌ بکاره‌ینان، کو پارچه‌ عه‌رده‌کی بجویکه، ژ بۆ که‌سه‌کی هه‌ژار یان که‌سه‌کی خودان پیدقین تاییه‌ت

ئەقی کاریفه‌ ژ دگه‌ل ئامیر و پیکین ئەوان که‌قن ببن و به‌ینه‌ ژ بیرکر. مشه‌ختی جه‌ی ئەقان جۆره‌ په‌یقان دناف به‌ره‌مه‌ین خو‌دا کرینه، بۆ نموونه‌ دبیزیت:

هه‌ر مه‌تایی کورده‌واری که‌قنه‌ ده‌ری بون، کراس که‌قنه‌ شهل سه‌ر رستی دادای نه‌ پنی مای، نه‌ ئەساس که‌قنه‌ پیلانان نه‌پرسه‌، کۆپه‌لین و جل و جۆر یی ل ناف خانی به‌لاقبووین، قه‌د وه‌ریس ره‌شم و قه‌داس (مشه‌ختی ٢٠١٢: ٢٤٣)

د ئەقی ده‌قیدا هه‌ر ئیک ژ په‌یقین (کۆپه‌لین، ره‌شم، قه‌داس) په‌یقین که‌قنن و مه‌به‌ستا هوزانقانی ژ بکاره‌ینانا ئەوان زیندیکر و بیرئینانه‌قه‌یا ئەوانه‌ و به‌رچاقرنا ژيانا جفاکی کورد و ئەقه‌ ژ ی بۆ هه‌ستکر ب به‌رپرسیاری به‌رامبه‌ر به‌هایین نه‌وه‌ته‌وه‌ی و جفاکی یین هوزانقانی دزقریت، هه‌ر ئیک ژ ئەقا ناقان بۆ ئەقی مه‌به‌ستی ده‌ینه‌ بکاره‌ینان: کۆپه‌لین: ژ بۆ ده‌واران ده‌اته‌ بکاره‌ینان، وه‌کی بازنه‌کی ده‌اته‌ دروستکر ب نیره‌یقه‌ دکر و ده‌افیتنه‌ سه‌ر ملی گا و ده‌واران دا ل ده‌می جۆتی بریندار نه‌بن. ئەگه‌ر بشیوه‌یه‌کی ئاسوی به‌ری خو بده‌ینه‌ ئەوی نیقه‌ دیږا هوزانی، هه‌ر ئیک ژ ده‌نگین (ک، و، پ، ه، ن) پیکه‌اته‌ یین په‌یقا کۆپه‌لین، پتر ژ جاره‌کی دووباره‌بووینه‌ و ریتمه‌کا ناخۆی دروستکریه‌.

ره‌شم^٢: جۆره‌ هه‌فساره‌که‌ بۆ ده‌واران ده‌یه‌ بکاره‌ینان وه‌کوو هیستران، وه‌ریسه‌ک پیقه‌یه‌، بۆ هندی ده‌واری ل دویف خو بکیشن و پی گری دن. قه‌داس: بۆ داسین که‌قن بکار ده‌یت. ئینانا ئەقی

٢ "سه‌رگوه‌" ژ پیدیه‌ته‌ گۆتن، ئەف ئامیره‌ ده‌می ب سه‌ری ده‌واری قه‌ ده‌یه‌ گریدان ده‌وار دکه‌قیته‌ بن ده‌سته‌ه‌لاتا خودانی قه‌ و چ بو ئینان و برنی یان ژ گریدانی ل مال یانژی ل چه‌راندنی. بۆ پتر پیزانینان بنیره‌ په‌رتووکا "کارسازییا کورده‌واری" یا به‌کر عه‌بدولکه‌ریم کۆڤلی.

هاتینه ئاماده کرن: هوما دی بینین دگهل نه منا ئەوان خوارنان ناڤین ئەوان ژى بهر ب بهرزه بوونی و ژناچوونی دچن. مشهختی د هوزانین خۆدا گهلهک باسی خوارنین کوردی دکهت، بۆ نمونه:

مه ههیه دانودکاک و گارس و گهنمۆک و کهشک
به لگه میو ژى ههشک کرینه، ههردوو کچ، خانى و
مه یاس (مشهختی و مشهختی، ۲۰۱۲: ۲۴۵)

د ئەفی دهقیدا هوزانقان قیاییه دهوله مه ندیا
کهلتوری کوردی د بیانی خوارناندا دیار بکهت، وهک
شانازیکن ب دهوله مه ندیا کوردان د ئەفی بیاییدا.
ههردو ئەفی مه بهستی هندهک ژ ئەوان پیدقیین کورد
وهک پیکهاتا خوارنا بکاردهین د هوزانیدا بهرجسته
کرینه. ژ ئەوان ژى (دانودکاک، گارس، گهنمۆک،
کهشک و به لگه میو) و ههردو ئیک ژ پهیڤین
(گهنمۆک، کهشک و به لگه میو) ههتا نوکه ژى مفا ژى
دهیته وەرگرتن. دگهل ئەوی چهندي کو نوکه وهکی
ئەوی شیوهی هوزانقانی باس کری، کو ههشکرنه
ناهیته بکارهینان، به لکی ل ناڤ ئاڤا خوی یان ژى
د بهرگراندا دهیته هه لگرتن: بۆ هه مان مه بهست
دهیته بکارهینان. سه بارهت په یفا ”دانودکاک“،
راسته وهک کهرسته دهیته بکارهینان: وهک په یف
نوکه ناهیته بکارهینان. ”گارس“ ژى یی کهڤنه و
نوکه وهک خوارن و وهک په یف ژى گهلهک کیم
دهیته بکارهینان. مه ره ما هوزانقانی ژ بکارهینانا
ئەڤان په یڤان زڤرینه بۆ ژيانا بهرئ دانه نیاسینا
جۆرین خوارنین کوردی و ژيانا جڤاکیا یا کهڤنا
کوردی بۆ بهرهبابی نوی. دانودکاک: ئەو ئەرزاق و
مه تایی خه لکی بۆ زڤستانى کۆمدر و هلدگرت. یان
ژى ”کوما دانین هیرانی، یی کو بۆ خوارنی د ماله
دئیت به ره هه کړن“ (شاهین، ۲۰۲۳: ۹۵۲). گارس:
ههردو ئیک ژ پهیڤین (گاوری، ئەرن، مه رزن) ژى
بۆ دهیته بکارهینان، کو ”گیا و شینکاتی خوانی،

یان مه لای گوندی چاندن لئ دهاته کرن. بکارهینانا
ئەوی دگهل ههردو ئیک ژ پهیڤین (پارته، کارته) بوویه
ئەگه ریتمه کا ناڤخویی بۆ دهقی دروست بییت.
ههروهسا بیرهینانه قهیا ئەفی کریاری وهک کارهک
مرۆڤایه تی د ناڤ نه ریتین کوردهواریدا هه بوویه،
ههردو ئەڤ چهنده بوویه ئەگه ر په یف ژى بهیته
بهرجسته کرن و زمانى هوزانی نامۆ بییت.

ددهقهکی دیدا هاتییه:

بوونه کاڤل، پرکه پاڤل، کورد ل ناڤ دهردا مرین
گش دیناره و پر خاره، گورگی هاره ئەو ئەمیر
داوه شانندن، زک هه شانندن، ژار مراندن، گهل
فه قیر (مشهختی، ب. س، ب. ل)

خار: ژ جوهالی مه زنتره، یان ژى ئەم دشین
بیژین: ئەو ژى جوهاله که: ئی گهلهک یی مه زنه،
ژ موییت په زی رهش (بزنی) دهیته چیکرن.
زیده باری ئەوی چهندي په یفه کا ئارکائیکیه،
ئەڤ چهنده نه بوویه ئەگه ر دناڤ دهقیدا رۆلی
خۆ نه بینت، به لکو په یفا (خار) هه ماهه نگیه کا
باشا رامانی دگهل په یڤین دهروبه رین خۆ ههیه.
ژ لایه کی دیفه بکارهینانا ئەوی په یفی وهک
بیرهینان و زڤرین بۆ ژيانا گۆندان و بهرئ بوویه.
ههروهسا دووباره بوونا پیتا ”ر“ و برگهیا ”اره“ د
هوزانیدا بوویه ئەگه ر وەرگر چیه کی ژى وەرگری
ژ بهر ئەوی ریتما دروست کری.

۴-۲. ناڤین گریڤای ب خوارنین کهڤنه: خوارن
ژى ژ ئەوان بابته تانه یین جهی خۆ د ناڤ کهلتوری
کوریدیدا کری، زیده باری هه بوونا جۆرین خوارنین
جودا ژ دهڤه رین کوردستانی، گهلهک خوارن
ژى هه نه وهکی ئیکن و شیواز و پیکهاتا ئەوان
ئیکن: ئی ل ههردو دهڤه ره کی دبیژیتی، گهلهک
ژ ئەوان خوارنان نوکه نه ماینه و هه بووینه ژى ژ
میژه زه مینه یا نه مانی بۆ خۆ خۆش بوویه و کیم

دانقوت، دانلوق و چرخویسه)، ژ ئهوان خوارنانه بین کورد ئاماده دکهن، ههر چهنده دانقوت و ماش و پوونگ ههتا نوکه ژێ یێن ههین و خهلهک ئاماده دکهن و دخۆن:ئ ناڤی هندهک خوارنان ب شیوهکی مهجازی بۆ مه بهستهک دی دهیته بکارهینان، د ئهڤی دهقیدا بۆ هه مان مه بهسته فهرهنگی هاتیه بکارهینان و مه ره ما هۆزانقانی گرنگیدان و دانه نیاسینا ئهڤان خوارنانه، ههر چهنده ب باشی په سنا ئهڤان خوارنان نه هاتیه کرن وه سا دیار دبیت خوانین هه ژارانه و ژ نه چاری دخۆن. مه ره ما هۆزانقانی ئه وه ره وشا نه خوشیا هه ژار و دهستکورتان بدهته دیارکرن.

دانلوق یان دانه لوق: جوهرکی خوارنا کهڤنه، کو شوڤا دانقوتیه. ل هندهک دهڤه ران دبیزنی طهفتی. هاتنا ههر ئیک ژ په یقین (بوڤه بوق، دانقوت و دانلوق) پیکڤه د ته وه ری ئاسویدا بوویه ئه گهر سه رنجا وه رگری بکهڤته سه ر و ریتمه کا ناڤخوی دروستکرییه.

چرخویس: خوارنه کا کورده وارییه ژ ساڤارا قه لاندی یان گهنم و جه هی قه لاندی، کو ب جوونی هاتیه قوتان، دهاته ئاماده کرن. ده می هۆزانقان دبیزیت: ”گوشت نه چوو قازان، چرخویسه پیروژ“، دڤیت دبیزیه وه رگری، ئه گهر نوکه گوشت خوارنا خوشا مالان بیت، ده مه کی چرخویس ژ خوارنین خوش بوو: هوما زیده باری ساخکرن و بیرئینانا ئهڤی په یقی و خوارنی بۆ مه دیار دبیت، هه ستن زفرین بۆ ژيانا به ری ژێ تیدا دهیته دیتن: هوما ئه م دشین دبیزین هۆزانقانی بۆ بابته ی نوستالوژیایی ئهڤ په یقه بکارهینایه.

٤-٣. ناڤین گریڤای ب ژيانا جفاکیڤه: د ژيانا جفاکی یا کوردیدا ب شیوهیه کی گشتی هندهک نه ریت و پیدڤیین ژيانی یێن رۆژانه هه نه تایبه تن ب ملله تی کوردڤه و گه لهک ئامیر و تشتین ناڤمالی و پیدڤیین

یێ ژ بنه مالا گهنم و جه هی. ل جه یێن هشک و گهرم دئیه چاندنو هه تا میتر و نیقان ژێ به ژنی دکت“ (شاهین ٢٠٢٣: ١٨٦٢). جوهر دانه کی گره وه کی گهنمی، به ری دکرنه ئار. چیچاڤک عه زیزه، جه ژنا مه کوردان بای گیزه گیزه، پاییزه سه ردان یاری کوتلده و، تیرمه و هافین زک کهڤته هه و هه و، تیشته و فراڤین (مشه ختی و مشه ختی ٢٠١٢: ٤٧٠). د ئهڤی پاچه هوزانیدا (چیچاڤ و کوتلده و) هه ردوو ناڤین خوارنین کوردینه: ئی چیچاڤک ژ ئه وان خوارن و ناڤیه یێن ناھیه بکارهینان و ئه گهر ل دهڤه ره کی هه بیت گه لهک یا کیمه، بکارهینانا ئهڤی په یقی لادانهک دروست بوویه و بۆ وه رگری بوویه جه یی سه رنجی و زمانی هۆزانی به رجسته کرییه. هوزانقانی دڤیت ئه وی چه ندی بدهته دیارکرن د ژيانا رۆژانه ییا تاکێ کوردا زیده باری دهوله مه ندیا جوړین خوارنا هه ر ئیک ژ ئه وان ژێ ل ده مین جودا دهیته دروستکرن. چیچاڤک ل وه رزی پاییزی دهیته دروستکرن و ب تایبه ت ژێ بۆ هه له کهڤتین وه کی جه ژنا و هه وه رسا کوتلده و ل وه رزی هافینی دهیته دروستکرن. هه رچه نده ل وه رزین دی ژێ دبیت ئهڤ خوارنه به یینه ئاماده کرن و خوارن: ئی وه کی دیار وه رزین ئه وان تایبه تترن. هه له به ت زفرین و بیرهینان ل ژيانا به ری و خوارنین کهڤتین کوردی ئیک ژ ئارمانجین بکارهینانا ئه وان ناڤیه. چیچاڤک: جوهرکی خوارنییه، ”ئه و شوڤایی ژ گارسی چی دکهن“ (هه مان ژیده ر ٥٢١).

دانقوت و دانلوق، ئه گهر ته تیر خار زک که ته بوڤه بوق، ته نوور ته دا کار ل جه ژنه قوربان، سه رسال و نه وروز گوشت نه چوو قازان، چرخویسه پیروژ (هه مان ژیده ر ٤٧٠)

هوزانقان د ئهڤی پارچه هوزانیدا وه سا دده ته دیارکرن هه ر ئیک ژ (ماش ب ترشی، زپه پوونگ،

ژى نەمايە. نقيسەرى ب بكارهينانا پەيڧى زىدەبارى
گرىداننا ئەوئ ب راما نا دەقىڧە جارەكا دى پەيڧ
زىندىكرىيە.

تاكى كورد بۇ پر كرنا پىدڧىين ژيانا خۇ يا پۇژانە
چ بىياڧ نەماينە كارسازىي تىدا نەكرىيت، مشەختى
ژى بزاڧ يا كرى ئەڧان كارسازىيا د ھۆزانىن خۇدا
بەرجستە بكەت: ھوما دەمى دىيژىت:

گلد و گاجل كۆم ب كۆمى، كەڧنە ئامانى رزى
مۆڧل و بىژىنگ و تاشى، بى ژمارن بڧر و داس
(مشەختى و مشەختى، ۲۰۱۲: ۲۴۳)

دڧىت بۇ مە بدەتە دياركرن كارسازىين كوردان
ناھىيە ھژمارتن. گلد و گاجل ژ ئەوان پىدڧىين
ژيانى يىن كەڧن، كو نوكة ب ھىچ شىوھكى ناھىيە
بكارهينان و موكت و مەحفيران ژمىژىيە جھى
ئەوان گرتى. ھەر ئىك ژ ئەوان ب ئەڧى شىوھى
دەيتە دروستكرن:

گلد: ئەو بەرپا ژ پەپۆيىن كەڧن و كنجپان دەھاتە
چىكرن، جۇدەلىك، پارچەيىن كەڧن يىن بەرك و
مەحفيران. ل ھندەك دەڧەران ژى ئەو دوشەكىن
ل ناڧ مالى بۇ ل سەر روينشتنى دەيتە بكارهينان
دىيژنى گلد.

گاجل: جۆرە بەرك يان پايەخەك بوويە كو ب
مويىن بزان يان ھرى يان ب تەڧەلەين پەپۆيان
دەھاتە چىكرن (فەرھەنگوگا مشەختى، ب. س. ب. ل)

دەردەكى ھنگو بگريت

نە دەر بىت و نە زەر بىت

دەرمانى شاخى كەر بىت

ل ناڧ كولى كەرا بن

۳ بۆچونىن ژ ھەڧ جودا بۇ ئەڧى پەيڧى ھەنە، ئەڧە
ژى بۇ ئەوئ چەندى دزڧرىت كول ھەر دەڧەرەكى ئەڧ
پەيڧە بۇ مەرەمەكى دەيتە بكارهينان: ھندەك دەڧەران،
وھك لىڧىك و بەتەنى بكار دەھات و د فەرھەنگا ئامەد
ژىدا ھاتىە كو ئەو جلى ل گاي دەيتە كرن دىيژنى گاجل.

راپەراندنا كارىن پۇژانە ھاتىنە دروستكرن، ھەلبەت
ئەڧە يا ئاشكەرايە دروستكرنا ئەوان پىدڧىيان ژ
دەڧەرەكى بۇ ئىكا دى ل دويڧ سرۆشتى ژىنگەھا
ئەوان دەيتە گۆھۆپىن و يىن ھەين ژى د ھەڧىشكن.
ھندەك ژ ئەوان نەرىت، كەلوپەل، پىدڧىين رۇژانە
يىن دەمەكى د بەلاڧ و دبىت بى ئەوان ژيان كرن
يا ب زەحمەت با نوكة نەماينە و ھاتىنە ژبىركرن
يان ژى كىم دەيتە بكارهينان. ھۆزانىن مشەختى د
بىيەھر نىنن ژ ئەڧان پەيڧان بۇ نموونە د ھوزانەكىدا
دىيژىت:

جار ژى ل سەر چىنجكى

يان سەر تەنىشت و زكى

جار ژى وەكى كودكى

تىكۆرە دىم وەكى مار (مشەختى، ب. س. ب. ل)
كودك: جۆرە ترار يان ئامانەكە ژ ھەرى يان دارى
دەھاتە چىكرن. مەرەم ژ بكارهينانا ناڧى كودك بۇ
مەبەستا دروستكرنا رىتم و سەرۋايەكىيە، چونكى
د دوماھىكا نىڧەدىرىن بەرى ويدا ھەر ئىك ژ پەيڧىن
”چىنجكى و زكى” ھاتىنە، ھەرۋەسا دىرىن دويڧدا
ژى پەيڧا ”وەكى” پتر ژ دوو جارار دووبارە بوويە.
ب شىوھىەكى گشتى برگەيا ”كى” گەلەك جارار
دووبارە بوويە لەوما دەق بوويە جھى سەرنجى.

د دەڧەكى دىدا ھاتىيە:

دلخۆشى كو موئمنى و ھەم پۇژىدار

پىڧىيە بەو پۇژىيە بى شەرمەزار

پۇژى ئەو باشى، كەلەخ ويران بكەى

خۆشىي بەردەى، قەسارى جان بكەى (مشەختى،

ب. س. ب. ل)

قەسار: بۇ ئەو كەسى كو جلكى خەلكى ب
پارە دشووت دەھاتە گۆتن، ھەلبەت نوكة ئەڧ
كارە نەمايە يان شىۋازى ئەنجامدانا ئەوى ھاتىە
گۆھۆپىن: ھوما دگەل نەمانا ئەڧى كارى، پەيڧا ئەوئ

دکیشن پوشیمانی

کهفتینه خرکومانی

ئەری گوندی مه کانی؟

عەرب ل سەر په یا بن؟ (مشهختی و مشهختی

(٢٠١٢: ٣٩٤)

خرکومان: ئەو قالبه کو بۆ چه ماندنا داری دهیته بکارهینان، بۆ چیکرنا بیژینک و سەرادا و دەف و دهۆلان مفا ژێ دهیته وەرگرتن. بکارهینانا ئەقی په یقی د ئەقی دهقیدا ههستهکی نوستالۆژیای بۆ نفیسهری و خاندەقانی ژێ دروست دکەن ب تایبەتی دەمی ھۆزانقان د نیقه دیرا دویقدا دبێژیت: "ئەری گوندی مه کانی؟" دیار دبیت ھۆزانقان ب ھەر ئەگەرەکی بیت ژ گوندی خو دویر کهفتیه دەربرینی ژ ههستی خو یی خەریبوونی دکەت: هوما ب ئینانا په یقا خرکومانی، کو ئیک ژ ئامیرین تایبەت ب کارسازیا کوردینه پتر بیرا خو ل گوند و ژيانا کوردەواری دهینیت. ژ لایهکی دیقه هاتنا ھەر ئیک ژ په یقین (پۆشمانی، خرکومانی، کانی) ب شیوهیهکی ستوونی ل دویف ئیکدا سەروایهک بۆ دهقی دروستکریه.

ب خواندن و شروقه کرنا ئەقان دهقان بۆ مه دیار دبیت، ئەو په یقین د زمانی کوردیدا نه ماین یان بهر ب نه مانی دچن د ناف ئەدهبیاتیدا مفا ژێ هاتیه وەرگرتن. رهنگقه دانا ئەقان په یقان د ھۆزانین مشهختیدا ب باشی یا دیاره، نافهاتی ب بهرجسته کرنا ئەوان د ناف دهقین خو دا شارەزای و دهسته لیا خو د زمان و نهریتین جفاکین کهفن و نوین کوردیدا و ژيانا گوندان یا بهری دیارکریه.

ئەنجام

پشتی شروقه کرنا مه بۆ دهقین دهستنیشانکری بدوماهیك هاتین ئەم گههشتیه ئەقان ئەنجامین: مەرهمین جودا ل پشت بکارهینانا په یقین ئارکائیکی ژ لای مشهخفه هه نه ژ ئەوان نوستالۆژیا و بیرهینانا ژيانا بهری یا گوندان، مشهختی وهک شانازیکرهک ب شیوازی ژيانا کهفنا کوردەواری و نهریت و خوارن و کارین روژانه د ناف دهقین خو دا بهرجسته کرینه. بهیزی ههستی نه ته وهی یی ھۆزانقانی ئەگەرەک بوویه ئەقان په یقان دناف ھۆزانین خو دا بکار بینیت، چونکی ھۆزانقان زمان و کهلتوری کوردی وهک ناسنامه کا نه ته وهی ددانیت و داخوذا پاراستنا ئەوان دکەت ژ بهرەبایی نوی. ئەف ناقتین هاتینه بکارهینان د ناف دهقیدا بووینه ئەگەری دروستبوونا لادانا دەمی بهرجسته کرنا زمانی دهقی، ب تایبەت کو ھۆزانقان یی شیایی په یقی ل جهی گونجای بدانیت و خزمەتا واتایا دهقی بکەت. بکارهینانا ئەوان ناقان ل هندهک جهان بوویه ئەگەری دروستبوونا سەروایهکی بۆ دهقی و ریتمه کا دەرەکی دروستکریه و ل هندهک جهان ژ ریتمه کا نافخوی دروستکریه، ب تایبەتی ئینانا ئەو په یقین دهنگهک تیدا دووباره دبیت وهکی (پند و پلپلک، خرار، دانودکا، کودکی، گلد و گاجل... هتد).

ژێده‌ر

ب کوردی:

- ئیسماعیل، قیان عه‌باس (۲۰۲۱). نۆستالۆژیا له شیعرێ کلاسیکی کوردیدا به‌ نمونه (نالی، سالم، کوردی). ماسته‌رنامه. زانکۆی سه‌لاحه‌دین. نه‌به‌لا‌فکری.
- حاجی، عه‌بدی (۲۰۰۸). چه‌ند تیوره‌کێن په‌خنا ئه‌ده‌بی. سپیریژ: ده‌وک.
- عه‌بدولپه‌حمان، شقان جه‌رجیس (۲۰۲۰). بنیاتی هونه‌ری ده‌وزانی مه‌لا خه‌لیل مشه‌ختیدا. تیزا دکتورایی، زانکۆیا سه‌لاحه‌دین پشکا زمان و ئه‌ده‌بی کوردی.
- مه‌مه‌د، سه‌نگه‌ر عه‌سکه‌ر (۲۰۲۲). لادان له ده‌قه شیعیرییه‌کانی "عه‌بدولقادر سه‌عید" دا. ماسته‌رنامه، نه‌به‌لا‌فکری. زانکۆی چه‌رموو. کۆلیژی په‌روه‌رده و زمان.
- مشه‌ختی، مه‌لا خه‌لیل (ب. س). دیوانا مشه‌ختی (مه‌هه‌بین). به‌رگی چواری. ده‌ستفیس.
- مه‌سته‌فا، سه‌رحه‌د حسین (۲۰۲۳). لادان له شیعرێ "قوبادی جه‌لیزاده" دا. تیزی دکتورا. نه‌به‌لا‌فکری. زانکۆی سلیمانی. کۆلیژی زمان: به‌شی زمانی کوردی.
- مشه‌ختی، مه‌لا خه‌لیل (ب. س). دیوانا مشه‌ختی (ئاوازی نه‌ربی). به‌رگی دووی. ده‌ستفیس.
- مشه‌ختی، نه‌وزاد مه‌لا خه‌لیل و مشه‌ختی، کامه‌ران ئیبراهیم (۲۰۱۲). دیوانا مه‌لا خه‌لیل مشه‌ختی. به‌رگی ئیکی. ده‌زگه‌هی سپیریژ: ده‌وک.
- ب فارسی:
- ارجمندی، نرگس و ارجمندی، مریم (۲۰۱۷). باستانگرایی (آرکایسم). دومین همایش ملی بازشناسی و مفاخر خراسان. دانشگاه شهید مفتح. (ب. ش)
- اسد اللهی، خدابخش و مهرآوار، قاسم (۱۳۹۷). (نگاهی به باستانگرایی در شعر شاملو). فصلنامه پژوهش ادبی و بلاغی. شماره: ۲۳.
- اللهی، شهلا خلیل و برج ساز، غفار. (۱۳۹۸) سبک شناسی لایه‌ای آرکایسم در شعر میراث اخوان ثالث).
- ب. ج.

- بابای، اعظم (۱۳۹۳) باستانگرایی. <http://pajoohe.ir/Product.aspx?ProductID۲۸۲۱۲&CategoryID=۹۲۶۲&strParent=۴۶۳۴۶,۹۲۶۱> تاریخ دیدن ۲۰۲۴/۱۲/۲۱.
- ثابت، حسین کریمی و اب برین، سیف الدین و جلیلی، فروغ (۱۴۰۳). نگاهی تحلیلی و خاستگاههای باستانگرایی زبانی در شعر بهمن صالحی. نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی. ش: ۲.
- حیدری، فاطمه (۱۳۹۴). (ارکایسم واژگانی و نحوی در اشعار شمس لنگرودی).
- شفیع کدکنی، محمد رضا (۱۳۷۵). صور خیال در شعر فارسی. چاپ ششم. تهران: آگاه.
- شفیع کدکنی، محمد رضا (۱۳۸۴). موسیقی شعر. چاپ هشتم. تهران: انتشارات آگاه.
- صفری، جهانگیر و بنی طالبی، امین و گرجی، بهنام (۱۳۹۷). باستانگرایی واژگانی در اشعار قیصر این پور. نشریه ادبیات پایدار. شماره ۱۸. دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- صفوی، کوروش (۱۳۷۳). از زبانشناسی به ادبیات. ج، اول: نظم. تهران چشمه.
- عبدالله زاده، راحله (تابستان ۱۳۹۰). هنجارگرایی زمانی در شعر اخوان ثالث. مجله: نور. انتشار: وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش برنامه ریزی آموزش. شماره چهارم، شماره ۹۸، تابستان.
- علی پور، مصطفی (۱۳۸۷). ساختار زبان شعر امروز. چاپ سوم. تهران: فردوس.
- فتح اله‌زاده، سید محمد و شهبازی محمد (۱۳۹۵). باستانگرایی (ارکایسم) در شعر شاملو. اردبیل: انتشارات محقق اردبیلی.
- گرجی، حسین و جرفی، محمد و سجادی، سید ابوالفضل (۱۴۰۰). برجسته سازی در اشعار محمد سعید الحبوبی با تکیه بر نظریه ی جفری لیچ. فصلنامه

الملخص

بفعل التغيرات العامة التي تطرأ على الحياة، يصيب اللغات التّقاء ويقل استخدامها، إضافةً إلى ذلك، فإنها تموت أيضاً بسبب الضغوط السياسية والاقتصادية والاجتماعية. إن موت لغة ما ليس مجرد زوال مجموعة من المفردات، بل هو فناء لهوية وتاريخ وتراث ثقافي وفكري. يلجأ الكتاب في كثير من الأحيان إلى استخدام هذه الكلمات والتعبير القديمة في أعمالهم، وهي ممارسة تُعرف بالتقليدية (الأركيزم). إن استخدام هذه العناصر العتيقة لا يعود إلى كون النص قديماً، بل يكمن وراءه هدف فني. يستخدم الشعراء التقليديين ليضيفوا سمة تاريخية على أعمالهم، أو يستفيدوا منه للحفاظ على الوزن والقافية وخلق نغم موسيقي خاص. بهذه الطريقة، يصبح التقليدي أداة مهمة لإثراء النص وإضافة عمق للمعنى، مما يربط القارئ بأجواء مختلفة. الأركيزم هو فن استخدام لغة الأمس في عمل اليوم لتحقيق أهداف محددة. أُجري هذا البحث لتحديد التقليد في الأسماء المستخدمة في قصائد (مشختي)، وذلك في إطار المنهج الوصفي التحليلي. وتُظهر النتائج التي تم التوصل إليها أن الأسماء التي استخدمها الشاعر كانت لأغراض الحنين (النوستالجيا) والافتخار بالحياة الكردية التقليدية القديمة. وقد أسهمت هذه الكلمات في إبراز اللغة الشعرية وخلق إيقاع وقافية للنص.

كلمات الرئيسية: الانزياح الزمني، الانزياح الزمني من الاسم، كلمات ميتة، يتغير، تجسيد.

علمی نقد ادبمعاصر عربی. ص: ٢٤٧.

- یاسینی، امید و مدرسی، فاطمه (١٣٨٦). باستانگرایی در شعر حمید مصدق. مجله علمی پژوهشی دانشکده ادبیات دانشگاه یزد. شماره ١٤. دانشگاه یزد.

- فتح، مهدی پورمجیدی و درخوش، سید فیض (١٣٩٧). باستانگرایی در اشعار حسین پناهی. فصل نامه اور مزد. شماره ٤٤.

ب ئنگلیزی:

- aldick, Chris 2015. The Oxford Dictionary of Literary Terms. 4th ed., Oxford UP.

- Harper, Douglas 2025. "Archaism." Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/word/archaism>. Accessed Jan.

ب عەرەبی:

- ابوبکر، ابوبکر ابراهیم (٢٠٢٢) الالفاظ المهجوره فی معجم العربی. مجلة العلوم و افاق المعارف، المجلد الثاني. العدد الاول. (دكتور...)

- حکمت، شاهرخ (١٤٤٤) دراسة الانزياح في قصيدة آرش کمانگیر لسیاوش کسرائی، بناء على نظرية جفي لیتش. مجلة آزلد الأسلامية في جیرفت السنة ١٥. العدد ٥٨.

Abstract

Due to general changes in life, languages can become archaic and fall into disuse. Furthermore, they can also die out due to political, economic, and social pressures. The death of a language is not merely the loss of a collection of words, but the disappearance of an identity, history, and a cultural and intellectual heritage. Writers often resort to using these old words and expressions in their works, a practice known as archaism. The use of these archaic elements is not because the text itself is old, but rather because there is an artistic purpose behind it. Poets use archaism to lend a historical quality to their work, or it is utilized to preserve meter and rhyme and to create a specific musicality. In this way, archaism becomes an important tool for enriching the text and adding depth of meaning, connecting the reader to a different atmosphere. Archaism is the art of using the language of yesterday in the work of today to achieve specific objectives. This research has been conducted to identify the archaism of nouns in the poems of Mashexti, using a descriptive-analytical methodology. The findings indicate that the poet used these archaic nouns for nostalgic purposes and to express pride in the traditional Kurdish way of life. These words have served to enhance the poetic language and to create rhythm and rhyme for the text.

Keywords: archaism, archaism of the noun, Dead words, Change, embodiment.